

УДК 329.058. (430)(4-11)“2005/2017”

Ганна Харлан

канд. іст. наук, наук. співроб.
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: annaharlan@ukr.net

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЗИЦІЙ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ФРН ЩОДО СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ (2005–2017 рр.)

У статті досліджено концептуальні підходи німецьких політичних партій щодо перспектив взаємодії зі східноєвропейськими державами у 2005–2017 рр. Позичії політичних сил ФРН охарактеризовані за ступенем впливу тієї чи іншої партії на перебіг політичного життя. Проаналізовано зовнішньополітичні пріоритети східноєвропейської політики шести основних партій (ХДС/ХСС, СДПН, ВДП, «Союз 90/Зелені», «Ліві», «Альтернатива для Німеччини») під час урядування другої «великої», християнсько-ліберальної, та третьої «великої» коаліції на чолі з федеральним канцлером А. Меркель.

У висновках зазначається, що Революція Гідності, підписання Угоди про асоціацію, анексія Криму та війна на Сході України засвідчили необхідність перегляду зовнішньополітичних орієнтацій щодо східноєвропейської політики та розробки принципово нових форм взаємодії Німеччини зі східноєвропейськими державами. Певною мірою ця тенденція відобразилася в програмних документах та полеміці напередодні виборів до Бундестагу 2017 р.

Ключові слова: ФРН, політичні партії, Східна Європа, Україна, Росія, ЄС, Бундестаг.

Hanna Kharlan

PhD in History, Researcher
Institute of History of Ukraine
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4, Mykhailo Grushevskui Street Kyiv, 01001, Ukraine
E-mail: annaharlan@ukr.net

TRANSFORMATION OF POSITIONS OF THE POLITICAL PARTIES OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY TOWARDS EASTERN EUROPEAN POLICY (2005–2017)

The article researches conceptual approaches of the German political parties regarding the prospects of interaction with the Eastern European states in 2005–2017. Positions of political forces of the Federal Republic of Germany are characterized by the degree of impact of one or another party to the course of political life. The priorities in the Eastern European policy of the six main parties (CDU/CSU, SPD, FDP, “Alliance 90/The Greens”, “Left”, “Alternative for Germany”) during the reign of the second “grand” Christian-liberal coalition, and the third “grand” coalition led by Federal Chancellor A. Merkel are analysed.

Almost all political forces stood for Germany’s active participation in the process of European integration. Instead, there were significant differences in the issue of relations between Germany and the Eastern European states and prospects of their joining the European Union. The CDU/CSU position was based on solving traditional problems of maximum security in Europe. The SPD strategy was based on the fact that Russia, as well as during the confrontation between blocks in the Cold War, should be the nucleus of the East European policy of the FRG. The views of the FDP in general are in line with the positions of the CDU / CSU. The “Alliance 90/The Greens” stressed the need for a pan-European security system and the further implementation of the European Neighbourhood Policy. The rhetoric of the “Left” and the representatives of the “Alternative for Germany” party was plainly pro-Russian.

The author concludes that the Revolution of Dignity, the signing of the Association Agreement, the annexation of Crimea and the war in the East of Ukraine have shown the need for a revision of orientations in the Eastern European politics and the development of fundamentally new forms of interaction between Germany and the Eastern European states. To a certain extent, this trend has been reflected in the program documents and polemics on the eve of the Bundestag 2017 elections.

Keywords: *the Federal Republic of Germany, political parties, Eastern Europe, Ukraine, Russia, EU, Bundestag.*

Револуція Гідності, анексія Криму та російська гібридна агресія щодо України докорінно змінили розклад політичних сил в Європі. У цих історичних умовах ФРН в особі діючого канцлера А. Меркель як традиційна рушійна сила європейської інтеграції взяла на себе роль посередника у вирішенні «Української кризи». На 24 вересня 2017 р. в

Німеччині заплановані чергові федеральні вибори, від результату яких безпосередньо залежатимуть подальші дії ФРН у напрямку взаємодії зі східноєвропейськими державами загалом та конкретних кроків щодо врегулювання російсько-українського конфлікту зокрема.

Актуальність обраної теми посилюється тим, що нова правляча коаліція здійснюватиме визначальний вплив на формування східноєвропейської політики Німеччини щонайменше до осені 2021 р. Цей факт зумовлює науковий і практичний інтерес до зовнішньополітичних орієнтирів парламентських і позапарламентських політичних партій ФРН, які мають всі шанси пройти до Бундестагу за результатами виборів 2017 р.

Окремі аспекти обраної проблематики частково охарактеризовані в публікаціях Т.В. Сидорук¹. Авторка зацентувала увагу на дипломатичних зусиллях Німеччини, спрямованих на формування спільної позиції держав-членів Європейського Союзу щодо анексії Криму та бойових дій на Сході України. Вплив подій Євромайдану на трансформацію поглядів парламентських політичних партій, органів виконавчої влади та засобів масової інформації у Німеччині дослідив А. Ю. Мартинов².

На особливу увагу заслуговує праця Карла Шльогеля «Український виклик. Відкриття європейської країни». За словами відомого німецького славіста, «Помаранчева революція» та «Революція Гідності» вивели Україну з тіні російської імперії і «назавжди позначили її на ментальній мапі європейців»³. Проте тепер «німці мають зробити вибір: бути разом із путінською Росією або зберегти вірність тим, хто захищаючи цілісність України та «Революцію Гідності», захищає й ту Росію яка прийде після Путіна»⁴.

Зважаючи на посилення євроскептичних настроїв у німецькому суспільстві, спричинених міграційною кризою, політикою «відкритих дверей» щодо мільйонів біженців та виходом Великої Британії з Європейського Союзу, більш ретельного аналізу заслуговують погляди ультраправих партій. Флагманом європейських скептиків вважається «Альтернатива для Німеччини», яка посідає особливе місце в ідеологічному спектрі ФРН. Проблемаам формування та перших років діяльності цієї політичної сили присвятили ґрунтовні статті дослідники О. Іванов⁵, М. Копиленко⁶ та А. Ю. Мартинов⁷.

Мета цього дослідження полягає у з'ясуванні специфіки відображення перспектив взаємодії ФРН з державами Східної Європи в програмних документах основних політичних сил під час урядування другої «великої», християнсько-ліберальної, та третьої «великої» коаліцій на чолі з федеральним канцлером А. Меркель.

ХДС/ХСС. Об'єднання Християнсько-демократичного союзу і Християнсько-соціального союзу є однією з двох так званих народних партій Німеччини. Ідеологічні орієнтири ХДС/ХСС дозволяють назвати полі-

тичну силу блоком поміркованих консерваторів. Християнсько-демократичний союз і Християнсько-соціальний союзи сформувалися в 1945 р. За домовленістю останній виставляє своїх кандидатів лише в Баварії, а християнські демократи беруть участь у виборах всіх інших федеральних земель Німеччини, крім Баварії.

З приходом до влади другої «великої» коаліції східноєвропейська політика ХДС/ХСС зумовлювалася необхідністю узгоджувати зовнішньополітичний курс із соціал-демократами, які до 2009 рр. були партнерами християнських демократів. У східноєвропейській політиці зазначеного періоду чітко виділялися два напрями: український та російський. Проте більше уваги приділялось російсько-німецьким відносинам і міркуванням, пов'язаним із експортною залежністю німецької економіки. Після федеральних виборів 2009 р. риторика ХДС/ХСС щодо Східної Європи дещо змінилася. Зокрема, у передвиборчій програмі 2009 р. зазначалося, що хороші добросусідські відносини з Росією відповідають німецьким інтересам, інтересам німецьких партнерів і союзників у Європі: «Християнські демократи зацікавлені в можливих тісних зв'язках. Проте особливість цих відносин значною мірою залежить від того, наскільки Росія готова виконувати свої зобов'язання в межах ООН, ОБСЄ, Ради Європи, Європейської енергетичної хартії та угод з Євросоюзом. Ми виступаємо за надійну, тісно узгоджену з іншими країнами ЄС енергетичну співпрацю з Росією на основі прозорих і не допускаючих дискримінації угод»⁸.

У передвиборчій програмі 2013 р. християнські демократи зберегли заклик до російського керівництва виконувати міжнародні зобов'язання відповідно до принципу верховенства закону і демократичних стандартів. Крім того, ХДС/ХСС виступали за «підготовку нової європейської угоди між Європейським Союзом та Росією, поглиблення громадянської співпраці, подальшу лібералізацію візового режиму для підприємців, вчених та студентів, посилення співпраці в сфері зовнішньої політики і безпеки»⁹.

Натомість упродовж 2013–2016 рр. позиції ХДС/ХСС в особі федерального канцлера Ангели Меркель, яка на сьогоднішній день залишається «останньою захисницею ліберального Заходу», були досить прихильними до України. Від самого початку Євромайдану лідер ФРН зайняла чітку і принципову позицію щодо російсько-українського конфлікту. Маючи значний досвід співпраці з Росією, федеральний канцлер стала одним з ініціаторів запровадження санкцій, а згодом взяла активну участь у роботі «нормандського формату», узгодженні та підписанні «Мінських домовленостей». Проте дії найвпливовішої політичної сили Німеччини далеко не завжди повністю відповідали українським інтересам. Зокрема,

предметом критики з боку політичних опонентів стало будівництво газопроводу «Північний потік-2».

Загалом третя каденція виявилася для А. Меркель набагато складнішим випробуванням, ніж дві попередні. Її рейтинг зазнав серйозних втрат через міграційну кризу. Проте 20 листопада 2016 р. стало відомо про намір А. Меркель вчетверте балотуватися на посаду федерального канцлера. Завдяки цьому рішення християнські демократи були позбавлені необхідності обирати нового лідера, який би мав змогу забезпечити політичній силі впевнену перемогу на чергових виборах.

Передвиборчу програму ХДС/ХСС під назвою «За Німеччину, в якій ми добре й охоче живемо»¹⁰ було затверджено 3 липня 2017 року. У документі традиційно акцентується увага на прагненні християнських демократів до максимально кооперативного й несилового розв'язання конфліктів інтересів. Зокрема, російсько-український конфлікт згадується в розділі, присвяченому європейській безпеці: сьогодні «через російську агресію територіальна цілісність України стоїть під питанням»¹¹. З цієї причини декларується необхідність взяти на себе більшу геостратегічну відповідальність за свободу та мир, а також допомагати врегулюванню конфліктів у сусідніх з Євросоюзом державах. ХДС/ХСС закликали Росію дотримуватися Мінських домовленостей, а також продовжувати подальший діалог¹².

Як бачимо, у новій передвиборчій програмі ХДС/ХСС українській проблематиці приділена незначна увага. Тому в цьому контексті варто згадати раніше оприлюднені в Бундестазі позиційні документи, які більш детально пояснюють ставлення головної політичної сили ФРН до російсько-українського конфлікту. Зокрема, йдеться про документ «За активну європейську політику щодо України», датований 30 вересня 2015 року¹³. У ньому зазначається: «Ми виступаємо на боці України, і ми не можемо дозволити собі сумніватися в цьому»¹⁴. У затвердженому фракцією ХДС/ХСС наприкінці 2016 року «Позиційному документі щодо Росії» йдеться про засудження анексії Криму, яка суперечить нормам міжнародного права, та водночас про готовність продовжувати діалог за умови припинення російської агресії проти України. Так, «щодо Росії ми керувалися перевіреном принципом: стільки співпраці, скільки можливо, стільки обороздатності, скільки необхідно. Воєнні дії Росії в Україні є неприйнятними. Західне співтовариство зреагувало досить виважено на воєнні дії з боку Росії. Одночасно ми провадимо політику витягнутої руки. Нашою метою лишається тісна співпраця з Росією в межах європейської системи безпеки, яка визнається усіма європейськими країнами»¹⁵. Отже, позиція ХДС/ХСС орієнтується на розв'язання традиційних проблем забезпечення максимально можливої безпеки Європи і загалом

вписується у стратегію створення зони демократії, стабільності й розвитку на східному кордоні Євросоюзу.

СДПН. Власну специфіку щодо східноєвропейської політики ФРН мають програмні настанови СДПН. Зауважимо, що Соціал-демократична партія Німеччини є другою «народною партією» ФРН і водночас найстаршим політичним об'єднанням. Датою її заснування вважається травень 1863 р., коли було утворено Всезагальний німецький робітничий союз. СДПН притаманна лівоцентристська ідеологія. Від самого початку соціал-демократи позиціонували себе партією робітничого класу, проте з 1954 р. СДПН почала уособлювати «ліву народну партію» для різних прошарків суспільства.

У 2005–2013 рр. представники СДПН, як і ХДС/ХСС, особливо наголошували на необхідності німецько-російської співпраці: «Ми покладаємося на Росію в політиці, яка поєднує економічну співпрацю, політичний і соціальний діалог у всебічному модернізаційному партнерстві. У взаємних інтересах ми прагнемо прогресу в напрямку лібералізації візового режиму»¹⁶. За баченням соціал-демократів, співпраця з Росією входить до переліку життєво важливих німецьких і європейських інтересів: «Ми потребуємо Росії як партнера у спільній відповідальності із забезпечення безпеки і стабільності у Європі та світі. Таким чином, щоб зміцнити зв'язок Росії з Європою, ми хочемо підтримувати Росію в її модернізації і сприяти її конституційному розвитку»¹⁷.

Упродовж 2014–2016 рр. позиції партнера ХДС/ХСС по «великій коаліції» щодо Східної Європи виглядали досить неоднозначними та суперечливими. Хоча ця партія, як й інші впливові політичні сили, визнала незаконною анексію Криму Російською Федерацією, проте неодноразово з вуст її лідерів лунали заяви про необхідність скасування санкцій та початку нового етапу «розрядки» у відносинах з Російською Федерацією. Німецький соціал-демократ Зігмар Габріель, який обіймає посаду віце-канцлера у федеральному уряді, відкрито лобіює інтереси німецьких підприємців, орієнтованих на торговельно-економічні зв'язки з Росією. Широко обговорювалася в німецьких ЗМІ згода колишнього канцлера Герхарда Шредера стати членом спостережної ради російського концерну «Роснефть».

25 червня 2017 року на партійній конференції в Дортмунді було затверджено передвиборчу програму «Час для більшої справедливості». За словами розробників документа, «наші відносини з Росією обтяжені діями російського уряду на сході України та порушенням міжнародного права шляхом анексії Криму. Суттєво порушуються фундаментальні принципи європейського мирного та безпекового порядку. Проте ми переконані в тому, що мир і безпека в Європі можливі тільки з Росією, а

не без неї чи всупереч їй. Це вимагає деескалації, повернення до політичного діалогу та диференційованого застосування механізму санкцій»¹⁸.

Соціал-демократи вважають, що політичний процес для Сходу України, який успішно завадив початку відкритої війни, зупинився. Водночас політична сила впевнено заявляє про свою готовність надалі дотримуватися його принципів. СДПН вважає, що поступове зняття санкцій щодо Росії повинне стати результатом значного прогресу в реалізації Мінських угод. Окремо наголошується, що довгострокова архітектура безпеки для всієї Європи можлива лише за умови посилення «політики розрядки»¹⁹. Подібні заяви свідчать про бажання німецьких соціал-демократів продовжувати традиції «нової східної політики» часів В. Брандта, зовнішньополітична стратегія якого ставила пріоритетним завданням вибудовування дружніх відносин насамперед з Росією.

ВДП. Донедавна найбільш лояльними до України залишалися програмні положення Вільної демократичної партії. Ця політична сила стала єдиною парламентською партією, що за весь період існування об'єднаної Німеччини безпосередньо підтримала ідею вступу нашої держави до Європейського Союзу. Проте в результаті чергових федеральних виборів 2013 р. вільні демократи не змогли подолати 5% бар'єр, тому останні чотири роки фракція ВДП не була представлена в Бундестазі.

Від початку свого існування 1948 р. Вільна демократична партія прагнула виступати «третьою силою» поряд із ХДС/ХСС і СДПН. Раніше цю політичну силу називали «маленькою гирькою», оскільки вона входила до складу урядових коаліцій і з християнськими демократами, і з соціал-демократами, забезпечуючи цим «народним партіям» парламентську більшість. Однак після об'єднання Німеччини 1990 р. представникам Вільної демократичної партії вдавалося формувати коаліцію лише з ХДС/ХСС (за результатами парламентських виборів 1991, 1994 та 2009 років).

Зовнішньополітичні орієнтації Вільної демократичної партії загалом є близькими до програмних документів ХДС/ХСС. У програмних документах 2005–2013 рр. вільні демократи акцентували на тому, що саме Росія повинна відігравати центральну роль у східноєвропейській політиці ФРН та забезпеченні загальноєвропейського мирного порядку. Тому увага акцентувалася на необхідності більш тісної інтеграції Росії в структури європейської інтеграції, зокрема до НАТО і ЄС.

Інтенсифікація також означала, що питання демократизації політичного ладу і ситуація з правами людини в Росії та Чечні обов'язково повинні залишатися на порядку денному. Поза увагою ВДП не залишилось і питання реституції культурних цінностей, втрачених під час Другої

світової війни. Тому для забезпечення повернення так званого «трофейного мистецтва» вільні демократи пропонували заснувати німецько-російський культурний фонд²⁰.

Вільна демократична партія виступала за довгострокове стратегічне і прагматичне партнерство з Російською Федерацією в межах загальної структури безпеки, заснованої на принципах ОБСЄ. Зважаючи на тісну історичну та культурну пов'язаність Німеччини з Росією, вільні демократи впродовж 1990–2014 рр. висловлювали глибоку стурбованість невдачами в демократичному та конституційно-правовому розвитку Росії.

Насамперед, предметом критики з боку Вільної демократичної партії стали події, які об'єктивно ускладнювали німецько-російські відносини: вбивства журналістів, позбавлення волі опозиціонерів, загострення гегемоніальних претензій та потенційні розміщення ракетних установок. Важливим аспектом для забезпечення загальноєвропейського мирного порядку вільні демократи вважають використання всіх можливостей діалогу з метою створення договірних відносин, які пов'язують обидві сторони правами і обов'язками. Політичний та економічний діалог, на думку вільних демократів, також повинен слугувати меті посилення свободи і прав людини у всьому світі²¹.

Напередодні останніх федеральних виборів 2013 р. вільні демократи закликали спростити візовий режим з Росією, Туреччиною, східними та південними сусідами ЄС «за створення необхідних для цього передумов»²². Можливості для подальшого наближення до Європейського Союзу держав Східного партнерства вільні демократи вбачають у визначених конституційних реформах. Так, «Україна має довгострокову перспективу членства в тому разі, якщо вона послідовно йтиме модернізаційним курсом і наполегливо працюватиме над впровадженням європейських стандартів»²³.

Отже, положення програмних документів Вільної демократичної партії акцентували увагу на необхідності дотримання прав людини та загалом узгоджувалися із зовнішньополітичними позиціями ХДС/ХСС. Проте впродовж 2005–2013 рр. вільні демократи дотримувалися більш ліберальних поглядів на східноєвропейську політику об'єднаної Німеччини та перспективи приєднання до Європейського Союзу східноєвропейських держав, зокрема України.

Останню передвиборчу програму ВДП було схвалено 2 квітня 2017 року. Документ під назвою «Ми мислимо по-новому» чітко відображає ставлення ВДП до ситуації, що склалася в Східній Європі. Зокрема, в розділі «Свобода і права людини у світі» зазначається: «Ми, вільні демократи, закликаємо російський уряд негайно припинити незаконну окупацію Криму та війну на Сході України. Вони порушують не тільки забо-

рону насильства згідно зі статтею 2 розділу 4 Статуту Організації Об'єднаних націй, але також суверенітет і територіальну цілісність України»²⁴.

Традиційно окремою темою передвиборчої програми стало порушення прав людини в Росії: «ми глибоко занепокоєні зростаючим пригнобленням опозиції та громадянського суспільства в Росії, ми прагнемо чітко заявити про ці порушення прав людини та засудити їх»²⁵. Вільні демократи наголошують на основоположному значенні принципів європейського мирного порядку. Йдеться, насамперед, про суверенну рівність держав, недоторканність їхніх кордонів, мирне врегулювання конфліктів, вільні вибори, демократію та повагу прав людини.

Принциповою виглядає позиція ВДП щодо антиросійських санкцій. На думку розробників документа, санкції повинні зберігатися доти, поки президент В. Путін продовжує свою політику інтервенції. Те саме стосується можливого повернення Росії до «Великої вісімки». Водночас допускається новий етап загострення конфлікту і, відповідно, нове посилення санкційних механізмів з боку Німеччини та інших західноєвропейських держав. Зрештою, санкції можуть бути ослаблені або скасовані за умови суттєвих поступок з боку російського уряду²⁶.

Водночас вільні демократи визнають, що Німеччина та ЄС, як російські сусіди на європейському континенті, тісно пов'язані з Росією — економічно, культурно та політично: «у важкі часи особливо важливо підтримувати зв'язок один з одним. Незалежно від того, чи на політичному рівні, в ОБСЄ або Раді Росія-НАТО, так і через контакти громадянського суспільства: діалог створює довіру, довіра створює безпеку. У середньостроковій перспективі нашою метою має стати досягнення надійного партнерства з Росією шляхом діалогу та зміцнення довіри»²⁷.

Вільні демократи стали однією з небагатьох німецьких партій, у програмних документах яких приділена певна увага питанням «Східного партнерства». Вони закликають розширювати співпрацю зі східними сусідами ЄС. Зазначається, що угоди про асоціацію, підписані Україною, Молдовою та Грузією в межах Європейської політики сусідства, необхідно розбудовувати й надалі. З цієї причини ЄС повинен стратегічно адаптувати власну політику та посилено працювати з партнерами, які обрали європейську орієнтацію. ВДПН декларує прагнення заохочувати та просувати демократію й економічні перетворення в цих країнах²⁸.

Зазначимо, що публічні виступи керівників партії далеко не завжди відповідають задекларованій в основоположному програмному документі підтримці України з боку політичної сили. Зокрема, нещодавно лідер вільних демократів Крістіан Лінднер виступив із пропозицією пом'якшити санкції та на певний час відкласти повернення Криму до складу України²⁹. Хоча зазвичай зовнішньополітичні аспекти не відіграють вирі-

шальної ролі у передвиборчій полеміці, проте ця заява активно обговорювалася на шпальтах німецьких ЗМІ, а також була розкритикована представниками інших політичних сил.

«Союз 90/Зелені». В основі ідеології об'єднання «Союзу 90/Зелених» — пацифізм, необхідність дотримання екологічних стандартів. Фундаментальні програмні цілі політичної партії стосуються ліквідації «брудної» атомної енергії, що й обумовило їхній інтерес до наслідків Чорнобильської катастрофи. З 2005 р. об'єднання перебуває в опозиції. Однак зовнішньополітична програма «Союзу 90/Зелених» неодноразово виявлялася суперечливою, свідченням чого можна вважати факт їхньої участі в коаліції з Соціально-демократичною партією Німеччини в 1998–2005 роках, коли політичні обмеження на розвиток німецьких атомних електростанцій спричинили зростання енергетичної залежності ФРН від «Газпрому».

У передвиборчій програмі 2013 р. під назвою «Час для зелених змін» «Союз 90/Зелені» пропагували посилення ролі Європи в час глобалізації. Метою є «не німецька Європа, а європейська Німеччина». На відміну від християнських демократів, ця партія не вважає процес розширення ЄС завершеним. Позиції «Союзу 90/Зелених» щодо реалізації східноєвропейської політики ФРН основну увагу акцентували на необхідності створення загальноєвропейської системи колективної безпеки та подальшу реалізацію Європейської політики сусідства, без можливості приєднання країн «нової Східної Європи» до Євросоюзу.

Упродовж 2014–2017 років партія «Зелених» залишалася одним з найбільш послідовних прихильників України в питаннях, пов'язаних з анексією Криму та подальшою російською агресією на Донбасі. На сьогоднішні програмні положення «Зелених» виявилися найбільш дружніми до нашої держави порівняно з передвиборчими програмами інших політичних сил Німеччини.

Зокрема, у програмному документі «Союзу 90/Зелених» зазначається: «Все більш зростаюча агресивна великодержавницька політика президента Путіна перетворила Росію на загрозу європейському мирному порядку. В Україні, сусідній країні ЄС, війна точиться з того часу, як Росія, порушуючи міжнародне право, анексувала частину української території. Жодна європейська країна самотужки не в змозі успішно долати міжнародні виклики. Тим більше, в той час, коли агресивна великодержавницька політика Росії під керівництвом президента Путіна, позначена ізоляціонізмом та націоналістичним мисленням, політика американського президента Трампа й багато криз на Близькому Сході та в Північній Африці докорінно змінюють основоположні умови безпеки ЄС»³⁰.

Окремо «Зелені» наголошують на незадовільній ситуації з дотриманням прав людини: «У цей час масове обмеження свободи думки і верховенства права є гіркою реальністю не тільки в Росії, Китаї, Єгипті, а також у Туреччині, Індії, В'єтнамі. Діяльність неурядових організацій і демократичних рухів усе більше ускладнюється й криміналізується державою. Це також стосується політичних фондів та їхнього просування структур громадянського суспільства на місцях»³¹.

Як і ХДС/ХСС, «Зелені» переконані в тому, що врегулювати російсько-український конфлікт можливо лише політико-дипломатичним шляхом. За словами розробників документа, партія надзвичайно серйозно ставиться до нових проблем безпеки східноєвропейських країн. Тому вона виступає за продовження Мінського процесу. При цьому цільові санкції ЄС щодо відповідальних осіб, державних і приватних установ визнаються ефективними засобами зовнішньої політики³².

«Ліві». Однією з парламентських політичних сил, які відкрито підтримують політику президента РФ В. Путіна, дотепер залишаються «Ліві». Партія демократичного соціалізму виникла в результаті трансформації східнонімецької Соціалістичної єдиної партії Німеччини, яка мала вирішальний вплив на перебіг політичного життя в Німецькій Демократичній Республіці. Тривалий час «Ліві» були наймолодшою політичною партією об'єднаної Німеччини, створеною 2007 р. у результаті об'єднання східнонімецьких посткомуністів і західнонімецької «Виборчої альтернативи за працю і соціальну справедливість».

Вказуючи на необхідність співпраці ФРН із східно- та південноєвропейськими державами, соціалісти не висловлювали власне ставлення щодо можливостей їх майбутнього повного членства в ЄС. На думку «Лівих», Єдина Європа має охоплювати всі країни континенту. Крім того, «Ліва партія» вимагала відкритих кордонів для всіх людей і вважає, що свобода пересування всередині Європи повинна бути однаковою для всіх країн континенту³³. Водночас «Ліві» позитивно оцінювали реалізацію програми «Східне партнерство» за участю держав пострадянського простору, але з умовою «обов'язкового врахування російських інтересів у сфері безпеки»³⁴.

Упродовж 2014–2015 рр. опозиційна фракція «Лівих» регулярно ініціювала розгляд у Бундестазі питань, пов'язаних з російсько-українським конфліктом. При цьому їхня риторика мала відверто проросійський характер. Наприклад, партія неодноразово закликала федеральний уряд скасувати санкції щодо Росії та відновити діяльність «Петербурзького діалогу». Зазначимо, що під час дебатів у Бундестазі щодо Угоди про асоціацію між Україною і ЄС тільки «Ліві» виступили проти ратифікації цього документа.

Напередодні чергових парламентських виборів 2017 р. лідери «Лівих» фактично слово в слово повторювали гасла кремлівської пропаганди, а також здійснювали візити до окупованого Криму і Москви, де зустрічалися з представниками російських політичних і бізнесових кіл. Програмні настанови партії «Лівих» стосуються насамперед соціальної справедливості та боротьби з бідністю в Німеччині. За переконанням посткомуністів, «сьогодні Європейський Союз переживає глибоку кризу, спричинену соціальними обмеженнями, суворою економією та дефіцитом демократії. Федеральний уряд завжди зміцнював цей курс. Тепер збройні сили ЄС та НАТО загрожують миру на кордонах з Росією»³⁵.

Посткомуністи цілковито переконані в тому, що НАТО робить величезну помилку, розширюючи сферу власного впливу до західного кордону Росії. У передвиборчій програмі зазначається, що «вступ до НАТО таких країн, як Грузія, Україна або Македонія ще більше посилить напругу з Росією. Багато людей у нашій країні занепокоєні погіршенням відносин Німеччини та ЄС з Росією. Сьогодні більше ніхто не говорить про спільний європейський дім та переваги миру після завершення «холодної війни»³⁶.

Показово, що на 144 сторінках документа поточна ситуація в Україні згадується всього один раз, причому, судячи зі змісту передвиборчої програми, йдеться не про російську гібридну агресію щодо нашої держави: «у середині Європи, в Україні, точиться гаряча війна. Картину між ЄС та Росією визначають санкції та контрсанкції. Там, де необхідне роззброєння, з обох сторін переважає словесне і воєнне озброєння. Ми вважаємо фатальною цю конфронтаційну політику»³⁷.

Водночас «Ліві» закликають федеральний уряд запровадити нову східну політику, орієнтовану на розрядку. За їхнім переконанням, ця політика має стати зовнішньополітичною орієнтацією європейської і німецької торгівлі. Натомість воєнні маневри або плани щодо розташування систем озброєння вздовж російського західного кордону лише посилюють конфлікт. Також посткомуністи виступають за припинення закордонних місій Бундесверу, особливо в східноєвропейських державах. Традиційно «Ліві» пропонують розпустити НАТО, а замість цієї організації створити колективну систему безпеки за участю Росії³⁸.

«Альтернатива для Німеччини». Позапарламентські політичні сили відомі в основному завдяки ксенофобським заявам та постійним скандалам у партійній верхівці. Вони поки що не можуть впливати на формування східноєвропейської політики ФРН, проте користуються значною популярністю серед певних прошарків німецького суспільства. Йдеться, насамперед, про євроскептичну та праворадикальну «Альтернативу для Німеччини».

Об'єднання було засноване лише 2013 р., а пік його популярності безпосередньо пов'язаний з міграційною кризою і значним напливом біженців із країн Північної Африки та Близького Сходу до ФРН. Відповідно, зниження напруженості в цьому питанні, зокрема встановлення перемир'я в Сирії, може спричинити остаточний відхід правих популістів на маргінес політичної сфери життя німецького суспільства.

Наразі АдН представлена на рівні ландтагів окремих федеральних земель. Виходячи з результатів соціологічних опитувань, ця політична сила все більше впливає насамперед на громадську думку щодо пріоритетів німецької зовнішньої політики. Водночас, положення передвиборчої програми ультраправих віддзеркалюють погляди частини німецької політичної еліти й суспільства, а тому не можуть залишатися поза увагою дослідників.

У «Програмі для Німеччини», схваленій 22 квітня цього року на партійному зібранні делегатів у Кельні, йдеться переважно про теми міграції, обмеження ісламу в Німеччині та прямої демократії. Зазначається, що «Німеччина потребує адаптованої до проблемної ситуації стратегії національної безпеки. Як творча сила всередині національної спільноти, наша країна може сприяти запобіганню криз та мирному врегулюванню конфліктів»³⁹.

Партія вбачає передумову тривалого миру у Східній Європі та на європейському континенті в послабленні напруженості у відносинах з Росією. За переконанням авторів передвиборчої програми, «німецький інтерес полягає в тому, щоб залучити Росію до загальної структури політики безпеки, не залишаючи поза увагою власні інтереси та інтереси наших союзників. АдН виступає за припинення політики санкцій і поглиблення економічної співпраці з Росією»⁴⁰.

Цікаво, що на 76 сторінках передвиборчої програми німецькі ультраправі жодного разу не згадали про анексію Криму, війну на Сході України та можливі напрямки взаємодії ФРН з державами Східної Європи. Натомість відсутність у програмному документі положень, які нас цікавлять, повністю компенсується публічними виступами представників партії «Альтернатива для Німеччини». Зокрема, на початку вересня заступник голови АдН Александер Гауланд в інтерв'ю виданню «Deutsche Welle» зазначив, що врегулювати російсько-український конфлікт можливо шляхом розділу території нашої держави. За його словами, «значна частина України, де проживають здебільшого католики, має історичне право йти своїм шляхом. Водночас ті регіони, де домінують росіяни, так само мають право зв'язати свою долю з Росією. Через це не треба воювати. Про це можна спокійно домовитись»⁴¹. Подібні висловлювання зовсім не виглядають дивними, якщо згадати про активний розвиток

партійних контактів АдН з російськими організаціями, а також візити членів цієї політичної сили на окуповані території Криму і Донбасу.

Таким чином, у 2005–2016 рр. взаємодія ФРН зі східноєвропейськими державами була важливим, проте далеко не головним питанням у програмних документах основних політичних сил та зовнішньополітичній діяльності федерального уряду. Позиція ХДС/ХСС орієнтувалася на розв'язання традиційних проблем максимально можливої безпеки в Європі. Стратегія СДПН виходила з того, що Росія, як і за блокового протистояння часів «холодної війни», повинна бути ядром східноєвропейської політики ФРН. Погляди вільних демократів загалом узгоджуються з позиціями ХДС/ХСС. «Союз 90/Зелені» наголошували на необхідності створення загальноєвропейської системи безпеки та подальшій реалізації Європейської політики сусідства. Риторика «Лівих» та представників партії «Альтернатива для Німеччини» мала відверто проросійський характер. Революція Гідності, підписання Угоди про асоціацію, анексія Криму та війна на Сході України засвідчили необхідність перегляду зовнішньополітичних орієнтацій щодо східноєвропейської політики та розробки принципово нових форм взаємодії Німеччини зі східноєвропейськими державами. Певною мірою ця тенденція відобразилася в програмних документах та полеміці напередодні виборів до Бундестагу 2017 р.

¹ Сидорук Т.В. Роль Німеччини у формуванні спільної позиції ЄС щодо російсько-українського конфлікту. Стратегічні пріоритети. 2015. Вип. № 3(36). С. 33–37; *Її ж.* Позиції держав-членів ЄС щодо російсько-українського конфлікту. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2015. Вип. 36. Ч. 3. С. 13–19.

² Мартинов А.Ю. Німецька громадська думка щодо політичної трансформації в Україні (2012–2015 рр.). Україна — Європа — Світ. 2015. Вип. 15. С. 169–177.

³ Шльогель К. Український виклик. Відкриття європейської країни. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. С. 10.

⁴ Шльогель К. Український виклик. Відкриття європейської країни. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. С. 58.

⁵ Іванов О., Андрієвський О. Альтернатива для Німеччини — партія євроскептиків у найпотужнішій країні ЄС. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2015. Вип. 1. С. 9–11.

⁶ Копиленко М. Чи стане «Альтернатива для Німеччини» справжньою альтернативою. Голос України. 2016. 28 вересня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/276746>

⁷ Мартинов А.Ю. Партія «Альтернатива для Німеччини»: передісторія і місце у спектрі правих популістських сил ФРН. Україна — Європа — Світ. 2016. Вип. 18–20. С. 139–145.

⁸ Wir haben die Kraft. Gemeinsam für unser Land. Regierungsprogramm 2009–2013 CDU, CSU. Verabschiedet in einer gemeinsamen Sitzung des Bundesvorstands der CDU und des Parteivorstandes der CSU. Berlin, 28 Juni 2009. S. 85–86.

⁹ Gemeinsam erfolgreich für Deutschland. Regierungsprogramm 2013–2017. Gemeinsames Wahlprogramm von CDU und CSU vom 22–23.06.2013. Berlin, 2013. S. 74.

¹⁰ Für ein Deutschland, in dem wir gut und gerne leben. Regierungsprogramm 2017–2021 CDU/CSU. 3. Juli 2017. 76 s. URL: <https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/170703/regierungsprogramm2017.pdf?file=1>

¹¹ Für ein Deutschland, in dem wir gut und gerne leben. Regierungsprogramm 2017–2021 CDU/CSU. 3. Juli 2017. S. 55. URL: <https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/170703/regierungsprogramm2017.pdf?file=1>

¹² Für ein Deutschland, in dem wir gut und gerne leben. Regierungsprogramm 2017–2021 CDU/CSU. 3. Juli 2017. S. 64. URL: <https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/170703/regierungsprogramm2017.pdf?file=1>

¹³ Für eine aktive europäische Ukraine-politik. CDU CSU. Fraktion im deutschen Bundestag. 30. September 2015. 4 s. URL: <https://www.cducusu.de/en/download/file/fid/47345>

¹⁴ Für eine aktive europäische Ukraine-politik. CDU CSU. Fraktion im deutschen Bundestag. 30. September 2015. S. 4. URL: <https://www.cducusu.de/en/download/file/fid/47345>

¹⁵ Positionspapier Russland. CDU/CSU. Fraktion im Deutschen Bundestag. Beschluss vom 29. November 2016. S. 2. URL: https://www.cducusu.de/sites/default/files/positionspapier_russland_final_clean.pdf

¹⁶ Das wir entscheidet. Regierungsprogramm 2013–2017. Das Regierungsprogramm der SPD vom 14.04.2013. Berlin, 2013. S. 113.

¹⁷ Sozial und demokratisch. Regierungsprogramm der SPD. Ein Auszug aus dem Regierungsprogramm. Beschlossen auf dem außerordentlichen Bundesparteitag am 14. Juni 2009 in Berlin. Berlin, 2009. S. 91.

¹⁸ Zeit für mehr Gerechtigkeit. Unser Regierungsprogramm für Deutschland. SPD. 25. Juni 2017. S.107. URL: https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Bundesparteitag_2017/Es_ist_Zeit_fuer_mehr_Gerechtigkeit-Unser_Regierungsprogramm.pdf

¹⁹ Zeit für mehr Gerechtigkeit. Unser Regierungsprogramm für Deutschland. SPD. 25. Juni 2017. S. 107. URL: https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Bundesparteitag_2017/Es_ist_Zeit_fuer_mehr_Gerechtigkeit-Unser_Regierungsprogramm.pdf

²⁰ Bürgerprogramm 2013. Damit Deutschland stark bleibt. Nur mit uns. Das Regierungsprogramm der FDP vom 05.05.2013. Beschlossen auf dem a.o. Bundesparteitag in Nürnberg am 4./5. Mai 2013. Nürnberg, 2013. S. 83.

²¹ Die Mitte stärken. Deutschlandprogramm der Freien Demokratischen Partei. Beschluss des 60. Ord. Bundesparteitags der FDP, Hannover, 15–17. Mai 2009. Hannover, 2009. S. 67–68.

²² Bürgerprogramm 2013. Damit Deutschland stark bleibt. Nur mit uns. Das Regierungsprogramm der FDP vom 05.05.2013. Beschlossen auf dem a.o. Bundesparteitag in Nürnberg am 4./5. Mai 2013. Nürnberg, 2013. S.76

²³ Bürgerprogramm 2013. Damit Deutschland stark bleibt. Nur mit uns. Das Regierungsprogramm der FDP vom 05.05.2013. Beschlossen auf dem a.o. Bundesparteitag in Nürnberg am 4./5. Mai 2013. Nürnberg, 2013.

²⁴ Denken wir neu. Das Programm der freien Demokraten zur Bundestagswahl 2017: «Schauen wir nicht länger zu». 2. April 2017. S. 100. URL: <https://www.fdp.de/sites/default/files/uploads/2017/08/07/20170807-wahlprogramm-wp-2017-v16.pdf>

²⁵ Denken wir neu. Das Programm der freien Demokraten zur Bundestagswahl 2017: «Schauen wir nicht länger zu». 2. April 2017. S. 100. URL: <https://www.fdp.de/sites/default/files/uploads/2017/08/07/20170807-wahlprogramm-wp-2017-v16.pdf>

²⁶ Denken wir neu. Das Programm der freien Demokraten zur Bundestagswahl 2017: «Schauen wir nicht länger zu». 2. April 2017. S. 100–101. URL: <https://www.fdp.de/sites/default/files/uploads/2017/08/07/20170807-wahlprogramm-wp-2017-v16.pdf>

²⁷ Denken wir neu. Das Programm der freien Demokraten zur Bundestagswahl 2017: «Schauen wir nicht länger zu». 2. April 2017. S. 101. URL: <https://www.fdp.de/sites/default/files/uploads/2017/08/07/20170807-wahlprogramm-wp-2017-v16.pdf>

²⁸ Denken wir neu. Das Programm der freien Demokraten zur Bundestagswahl 2017: «Schauen wir nicht länger zu». 2. April 2017. S. 102. URL: <https://www.fdp.de/sites/default/files/uploads/2017/08/07/20170807-wahlprogramm-wp-2017-v16.pdf>

²⁹ Крістіан Лінднер: Питання Криму в діалозі з РФ варто заморозити. URL: <http://p.dw.com/p/2iiRM>

³⁰ Zukunft wird aus Mut gemacht. Bundestagswahlprogramm 2017. BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN. vom 16. bis 18. Juni 2017. S. 75. URL: https://www.gruene.de/fileadmin/user_upload/Dokumente/BUENDNIS_90_DIE_GRUENEN_Bundestagswahlprogramm_2017.pdf

³¹ Zukunft wird aus Mut gemacht. Bundestagswahlprogramm 2017. BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN. vom 16. bis 18. Juni 2017. S. 75. URL: https://www.gruene.de/fileadmin/user_upload/Dokumente/BUENDNIS_90_DIE_GRUENEN_Bundestagswahlprogramm_2017.pdf

³² Zukunft wird aus Mut gemacht. Bundestagswahlprogramm 2017. BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN. vom 16. bis 18. Juni 2017. S. 75. URL: https://www.gruene.de/fileadmin/user_upload/Dokumente/BUENDNIS_90_DIE_GRUENEN_Bundestagswahlprogramm_2017.pdf

³³ 100% Social. Wahlprogramm der Partei Die Linke zur Bundestagswahl 2013 vom 14–16.06.2013. Berlin, 2013. 100 s.

³⁴ Konsequent sozial. Für Demokratie und Frieden. Wahlprogramm der Linken 2009. Berlin, 2009. S. 54, 56.

³⁵ Sozial. Gerecht. Frieden. Für alle. Die Zukunft, für die wir kämpfen. Die Linke. Langfassung des Wahlprogramms zur Bundestagswahl 2017. Vom 9. bis zum 11. Juni 2017. S. 8. URL: https://www.die-linke.de/fileadmin/download/wahlen2017/wahlprogramm2017/die_linke_wahlprogramm_2017.pdf

³⁶ Sozial. Gerecht. Frieden. Für alle. Die Zukunft, für die wir kämpfen. Die Linke. Langfassung des Wahlprogramms zur Bundestagswahl 2017. Vom 9. bis zum 11. Juni 2017. S. 100. URL: https://www.die-linke.de/fileadmin/download/wahlen2017/wahlprogramm2017/die_linke_wahlprogramm_2017.pdf

³⁷ Sozial. Gerecht. Frieden. Für alle. Die Zukunft, für die wir kämpfen. Die Linke. Langfassung des Wahlprogramms zur Bundestagswahl 2017. Vom 9. bis zum 11. Juni 2017. S. 100. URL: https://www.die-linke.de/fileadmin/download/wahlen2017/wahlprogramm2017/die_linke_wahlprogramm_2017.pdf

³⁸ Sozial. Gerecht. Frieden. Für alle. Die Zukunft, für die wir kämpfen. Die Linke. Langfassung des Wahlprogramms zur Bundestagswahl 2017. Vom 9. bis zum 11. Juni 2017. S. 101. URL: https://www.die-linke.de/fileadmin/download/wahlen2017/wahlprogramm2017/die_linke_wahlprogramm_2017.pdf

³⁹ Programm für Deutschland. Wahlprogramm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum Deutschen Bundestag am 24. September 2017. Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Köln am 22./23. April 2017. S. 18. URL: https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2017/06/2017-06-01_AfD-Bundestagswahlprogramm_Onlinefassung.pdf

⁴⁰ Programm für Deutschland. Wahlprogramm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum Deutschen Bundestag am 24. September 2017. Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Köln am 22./23. April 2017. S. 19. URL: https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2017/06/2017-06-01_AfD-Bundestagswahlprogramm_Onlinefassung.pdf

⁴¹ «Альтернатива для Німеччини»: праві популісти у руслі Кремля. URL: <http://p.dw.com/p/2hh1u>

REFERENCES

1. Alternatyva dlja Nimechchyny: pravi populisty u rusli Kremlija. Retrieved from <http://p.dw.com/p/2hh1u> [in Ukrainian].
2. Bürgerprogramm (2013). Damit Deutschland stark bleibt. Nur mit uns. Das Regierungsprogramm der FDP vom 05.05.2013. Beschlossen auf dem a.o. Bundesparteitag in Nürnberg am 4./5. Mai 2013. Nürnberg [in German].
3. Das wir entscheidet. (2013) Regierungsprogramm 2013–2017. Das Regierungsprogramm der SPD vom 14.04.2013. Berlin [in German].
4. Denken wir neu. Das Programm der freien Demokraten zur Bundestagswahl 2017: Schauen wir nicht länger zu. 2. April 2017. Retrieved from <https://www.fdp.de/sites/default/files/uploads/2017/08/07/20170807-wahlprogramm-wp-2017-v16.pdf> [in German].
5. Die Mitte stärken. (2009) Deutschlandprogramm der Freien Demokratischen Partei. Beschluss des 60. Ord. Bundesparteitags der FDP, Hannover, 15–17. Mai 2009. Hannover [in German].
6. Für ein Deutschland, in dem wir gut und gerne leben. Regierungsprogramm 2017–2021 CDU/CSU. 3. Juli 2017. Retrieved from <https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/170703regierungsprogramm2017.pdf?file=1> [in German].
7. Ivanov, O., & Andrijevsjkyj, O. (2015). Aljternatyva dlja Nimechchyny — partija jevroskeptykiv u najpotuzhnishij krajini JeS. *Visnyk Kyjivsjkogho nacionaljnogho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorija*, 1, 9–11 [in Ukrainian].
8. Für eine aktive europäische Ukraine-politik. CDU/CSU. Fraktion im deutschen Bundestag. 30. September 2015. Retrieved from <https://www.cducus.de/en/download/file/fid/47345> [in German].
9. Gemeinsam erfolgreich für Deutschland. (2013) Regierungsprogramm 2013–2017. Gemeinsames Wahlprogramm von CDU und CSU vom 22–23.06.2013. Berlin [in German].
10. Konsequent sozial (2009). Für Demokratie und Frieden. Wahlprogramm der Linken 2009. Berlin [in German].
11. Kopylenko, M. (2016). Chy stane Aljternatyva dlja Nimechchyny spravzhnjoju aljternatyvoju. Retrieved from <http://www.golos.com.ua/article/276746> [in Ukrainian].
12. Kristian Lindner: Pytannja Krymu v dialozi z RF varto zamorozyty. Retrieved from <http://p.dw.com/p/2iiRM> [in Ukrainian].
13. Martynov, A.Ju. (2015). Nimecjka ghromadsjka dumka shhodo politychnoji transformaciji v Ukrajinu (2012–2015 rr.). *Ukrajina — Jevropa — Svit*, 15, 169–177 [in Ukrainian].
14. Martynov, A.Ju. (2016). Partija Aljternatyva dlja Nimechchyny: peredistorija i misce u spektri pravykh populistysjkykh syl FRN. *Ukrajina -Jevropa -Svit*, 18–20, 139–145 [in Ukrainian].
15. Positionspapier Russland. CDU/CSU. Fraktion im Deutschen Bundestag. Beschluss vom 29. November 2016. Retrieved from https://www.cducus.de/sites/default/files/positionspapier_russland_final_clean.pdf [in German].
16. Programm für Deutschland. Wahlprogramm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum Deutschen Bundestag am 24. September 2017. Beschlossen auf dem Bundesparteitag in Köln am 22./23. April 2017. Retrieved from https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2017/06/2017-06-01_AfD-Bundestagswahlprogramm_Onlinefassung.pdf [in German].
17. Shljoghelj, K. (2016). *Ukrajinsjkyj vyklyk. Vidkryttja jevropejskoji krajiny*. Kyiv: DUKh I LITERA [in Ukrainian].
18. Sozial. Gerecht. Frieden. Für alle. Die Zukunft, für die wir kämpfen. Die Linke. Langfassung des Wahlprogramms zur Bundestagswahl 2017. Vom 9. bis zum 11. Juni 2017. Retrieved from https://www.die-linke.de/fileadmin/download/wahlen2017/wahlprogramm2017/die_linke_wahlprogramm_2017.pdf [in German].

19. Sozial und demokratisch. (2009) Regierungsprogramm der SPD. Ein Auszug aus dem Regierungsprogramm. Beschlossen auf dem außerordentlichen Bundesparteitag am 14. Juni 2009 in Berlin. Berlin [in German].

20. Sydoruk, T.V. (2015). Pozyciji derzhav-chleniv JeS shhodo rosijjsko-ukrajinsjkogho konfliktu. *Visnyk Ljvivsjkogho universytetu. Serija mizhnarodni vidnosyny*, 36, 13–19 [in Ukrainian].

21. Sydoruk, T.V. (2015). Rolj Nimechchyny u formuvanni spiljnoji pozyciji JeS shhodo rosijjsko-ukrajinsjkogho konfliktu. *Strateghichni priorytety*, 3(36), 33–37 [in Ukrainian].

22. Wir haben die Kraft. Gemeinsam für unser Land. (2009) Regierungsprogramm 2009–2013 CDU, CSU. Verabschiedet in einer gemeinsamen Sitzung des Bundesvorstands der CDU und des Parteivorstandes der CSU. Berlin, 28 Juni 2009. [in German].

23. Zeit für mehr Gerechtigkeit. Unser Regierungsprogramm für Deutschland. SPD. 25. Juni 2017. Retrieved from https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Bundesparteitag_2017/Es_ist_Zeit_fuer_mehr_Gerechtigkeit-Unser_Regierungsprogramm.pdf [in German].

24. Zukunft wird aus Mut gemacht. Bundestagswahlprogramm 2017. BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN. vom 16. bis 18. Juni 2017. Retrieved from https://www.gruene.de/fileadmin/user_upload/Dokumente/BUENDNIS_90_DIE_GRUENEN_Bundestagswahlprogramm_2017.pdf [in German].

25. 100% Social. (2013). Wahlprogramm der Partei Die Linke zur Bundestagswahl 2013 vom 14–16.06.2013. Berlin [in German].